

پیوند و گسست شاهنامه‌نگاری در مکاتب شیراز آل اینجو و آل مظفر

چکیده

بیان مسئله: در میان شاهکارهای ادب پارسی، شاهنامه حکیم ابوالقاسم فردوسی از جایگاه ویژه‌ای در حوزه هنرهای تصویری برخوردار است؛ چرا که این اثر حماسی و ملی در طول اعصار بارها به‌دست نگارگران توانمند و چیره‌دست این مرز و بوم مصور گردیده و هر کدام از این آثار، به‌مثابه یکی از مهمترین اسناد شناخت و ویژگی‌های هنری آن دوره به‌حساب می‌آید. در میان مکاتب نگارگری ایران، آثار به‌جا مانده از مکاتب شیراز قرن هشتم هجری در دوران حکومت‌های آل اینجو و آل مظفر، هم به‌دلیل نقطه آغازین مصورسازی شاهنامه و هم به‌دلیل تنوع آثار موجود، حائز اهمیت بسیار هستند. بر این اساس، مسأله پژوهش حاضر بر این پرسش استوار است: در شاهنامه‌های مصور دو مکتب آل اینجو و آل مظفر، علی‌رغم وجود نسخ مصور گوناگون و مقارن بودن زمان و مکانی مشترک در خلق آثار، چه تشابه و تفاوت بارزی در شیوه تصویرسازی آثار دو مکتب مشهود است؟

هدف: مطالعه تطبیقی ساختار بصری مجالس مشترک در شاهنامه‌های مصور دو دوره آل اینجو و آل مظفر، از اهداف اصلی این پژوهش است. **روش پژوهش:** پژوهش حاضر، که ماهیتی تطبیقی دارد به شیوه توصیفی-تحلیلی ارائه شده و اطلاعات آن به‌صورت کتابخانه‌ای است. **یافته‌ها:** یافته‌های پژوهش حاضر حاکی از آن است که شباهت‌های آشکاری در صفحه‌آرایی، ترکیب‌بندی و جزئیات تصاویر این دو شاهنامه‌دیده می‌شود؛ لیکن ارتقای سطح کیفی نگارگری همچون افزایش جزئیات، ظرافت و دقت در طراحی و تنوع در حرکات در دوره آل مظفر بیشتر به چشم می‌خورد.

کلیدواژه

مکاتب نگارگری، هنر شیراز، آل اینجو، آل مظفر، شاهنامه‌نگاری

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد پژوهش هنر، دانشکده هنر، دانشگاه نیشابور، نیشابور، ایران.

۲. نویسنده مسئول، دانشیار پژوهش هنر، دانشکده هنر، دانشگاه نیشابور، نیشابور، ایران.

Email: farrokhfar@neyshabur.ac.ir

مقدمه

مکاتب نگارگری ایران در طول تاریخ تحولات سیاسی و اجتماعی، دستخوش تغییرات شکلی و محتوایی بسیاری شده‌اند. اگرچه اغلب این مکاتب دارای ویژگی‌های منحصر به فردی بوده، اما برخی ویژگی‌ها در شیوه تصویرسازی آثار مشترک است. در این میان، دو مکتب شیراز آل اینجو (۷۵۴-۷۰۳ ه.ق) و شیراز آل مظفر (۷۹۵-۷۵۴ ه.ق) که در دورانی مقارن با یکدیگر و در منطقه‌ای مشترک ظهور یافتند، با آثاری متفاوت از هم شهرت دارند. علی‌رغم اهمیت ویژه این دو مکتب به‌عنوان سرآغاز مصورسازی شاهنامه و تنوع و تعدد آثار موجود از آن‌ها، کمتر پژوهشی به واکاوی وجوه بصری مشترک بین آثار این دو مکتب پرداخته است. به همین منظور، پژوهش حاضر بر آن است تا با مطالعه تطبیقی و مقایسه ساختار بصری شاهنامه‌های دو مکتب شیراز آل اینجو و آل مظفر، به حل این مسأله بپردازد. پرسش این است که وجوه اشتراک و افتراق نگاره‌های شاهنامه‌های دو مکتب شیراز آل اینجو و آل مظفر چیست؟ قواعد و اصولی که در رنگ‌پردازی و ترکیب‌بندی و شیوه اجرای نگاره‌های آل اینجو وضع شده در عصر آل مظفر هم مورد استفاده قرار گرفته است.

روش پژوهش

این پژوهش ماهیت توسعه‌ای دارد که با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و با رویکرد تطبیقی و جمع‌آوری اطلاعات به روش کتابخانه‌ای-اسنادی صورت گرفته است. حوزه زمانی پژوهش، دوره آل اینجو و آل مظفر قرن هشتم هجری می‌باشد و شاهنامه‌های مصور این دو دوره شامل شاهنامه‌های مکاتب ۷۳۱ ه.ق (موجود در کتابخانه تویقاپی)، ۷۳۳ ه.ق (موجود در کتابخانه ارمیتاژ)، ۷۴۱ ه.ق و ۷۵۳ ه.ق و آل مظفر: ۷۷۱ ه.ق (موجود در کتابخانه تویقاپی) و ۷۹۶ ه.ق (موجود در کتابخانه ملی قاهره) مد نظر است. این پژوهش در چهار بخش معرفی اوضاع سیاسی-اجتماعی شیراز دوران آل اینجو و آل مظفر، مصورسازی شاهنامه‌های مصور دو دوره، تحلیل ویژگی‌های بصری نگاره‌ها و تبیین وجوه اشتراک شاهنامه‌نگاری دوران آل اینجو و آل مظفر تنظیم شده است.

پیشینه پژوهش

منابع متعددی در حوزه شاهنامه‌نگاری مکتب شیراز قرن هشتم ه.ق وجود دارد، لیکن هیچ یک به مسأله پژوهش حاضر نپرداخته‌اند؛ از جمله «آدامووا و گیوزالیان» (۱۳۸۳) در کتاب «نگاره‌های شاهنامه» به بررسی نگاره‌های شاهنامه ۷۳۳ ه.ق پرداخته و ضمن اشاره به سایر نسخ، همچون شاهنامه ۷۳۱ ه.ق بر اهمیت این شاهنامه‌های مصور تأکید می‌کنند. «آژند» (۱۳۸۷) نیز در کتاب «مکتب شیراز» در بخش مربوط به نسخ مکتب شیراز به نسخه‌های ۷۳۱ ه.ق و ۷۳۳ ه.ق می‌پردازد و به تحقیقات برخی از محققان هم اشاره می‌نماید. در مقاله بهروزی‌پور و قاضی‌زاده (۱۳۹۹) با عنوان «بازجست ویژگی‌های مکتب نگارگری شیراز در نگارگری دوره آل اینجو و آل مظفر و تأثیر آن بر هنر نگارگری ایران» خصوصیات نگاره‌های سه شاهنامه دوره آل اینجو و شاهنامه ۷۷۱ ه.ق از دوره آل مظفر مورد بررسی قرار گرفته است. «گری» (۱۳۸۴) در کتاب «نقاشی ایران» به صورت کوتاه در مورد مکتب شیراز سخن می‌راند. همچنین «محمدی خشوئی و فرخ فر» (۱۳۹۵)، آنچه از مطالعه منابع موجود برمی‌آید، این است که کمتر پژوهشی مستقیماً در رابطه با بحث مورد نظر پژوهش حاضر پرداخته است. این پژوهش، ضمن

ارائه تاریخی مختصر از اوضاع سیاسی-اجتماعی شیراز در قرن هشتم ه.ق و همچنین ویژگی‌های نگارگری مکاتب شیراز آن دوره، وجوه اشتراک نگاره‌های شاهنامه‌های دو دوره آل‌اینجو و آل‌مظفر را مورد بررسی قرار می‌دهد.

تاریخ تحولات سیاسی-اجتماعی شیراز در قرن هشتم ه.ق

در آغاز قرن هشتم ه.ق و بعد از تضعیف قدرت مغولان، برخی مناطق به‌دنبال مجالی بودند تا از این راه برای خود حکومت محلی به‌وجود آورند؛ از آن جمله، حکومت‌های محلی آل‌اینجو و آل‌مظفر بودند که به‌دنبال همدیگر در فارس اعلام موجودیت کردند. شهر شیراز به‌سبب مصون ماندن از حملات ویرانگر مغول، به‌عنوان مرکز هنر و کتاب‌آرایی، باقی ماند و سبک سلجوقیتداوم یافت (آداموا و گیوزالیان، ۱۳۸۳، ص. ۲۷۵). خاندان اینجو که از فرمانروایان زیردست ایلخانان بودند، پس از مرگ ابوسعید در سال ۷۳۵ ه.ق مستقل گردیدند و تا تاریخ ۷۵۳ ه.ق بر فارس حکومت کردند تا اینکه توسط خاندان مظفر از آنجا رانده شدند. آل‌مظفر بر تمام قسمت‌های جنوب غرب ایران فرمانروایی می‌کردند و در نهایت سال ۷۹۵ ه.ق توسط تیمور نابود شدند (اقبال آشتیانی، ۱۳۸۸، ص. ۵۶۱-۵۵۲). در دوره آل‌مظفر، حمایت از علم و ادب و هنر باعث به‌وجود آمدن شیوه و سبکی هنری، متفاوت با نقاشی‌های متداول در شیراز و در تضاد با ترکیب‌بندی آل‌اینجو شد که بر آثار ادوار بعد تأثیر به‌سزایی گذاشت.

شاهنامه‌نگاری در مکتب شیراز آل‌اینجو

از اوایل سده هشتم ه.ق، کارگاه‌های شیراز فعالیت وسیعی را در مصورسازی متون ادبی و خصوصاً شاهنامه آغاز کردند؛ به‌طوری‌که از دوره حکمرانی آل‌اینجو دست‌کم چهار شاهنامه مصور در دست است که به‌خاطر خصوصیات سبک‌شناختی مشترکی که دارند، از دستاوردهای هنری شیراز محسوب شده‌اند. در واقع اینجویان به‌منظور مقابله با ایلخانان و تحکیم موقعیت خویش سیاست تجلیل از تاریخ گذشته ایران را درپیش گرفته بودند. در نتیجه، چینی‌مآبی رایج در تبریز کمترین تأثیر را در نقاشی شیراز گذاشت. بدین‌سان، همزمان با نوآرانی چون «احمد موسی» و «شمس‌الدین»، مکتب شیراز سنت نقاشی ایرانی را تداوم بخشید (پاکباز، ۱۳۸۴، ص. ۶۸). در این دوره، «گویی ویژگی‌های دوره ساسانی به‌طرزی خشک و ناپخته زنده می‌شوند» (آداموا و گیوزالیان، ۱۳۸۳، ص. ۶۶). شاهنامه‌های کوچک، مرکب از چهار شاهنامه قطع کوچک اوراق شده و فاقد شمس‌اهدائیه، تاریخ و یا انجامه است و تنها عاملی که اینها را به یکدیگر ربط می‌دهد، خصوصیات مشابه سبک‌شناختی آن‌هاست. از دوره اینجویان، دست‌کم چهار شاهنامه در دست است که کتاب‌آرایی شده و به شاهنامه‌های کوچک معروف هستند؛ چون قطع کوچک دارند و در آن‌ها با شیوه‌ای خاص نگاره‌های تقریباً ریزنقش در بین متن آمده است. این شاهنامه‌ها به ترتیب زمانی عبارتند از:

۱. شاهنامه ۷۳۱ ه.ق: این شاهنامه در کتابخانه تویقاپی‌سرای استانبول (H.1479) نگهداری می‌شود و کتابت آن را حسن‌بن‌علی‌بن‌حسینی بهمنی انجام داده و در بر دارنده ۸۹ نگاره است (آداموا و گیوزالیان، ۱۳۸۳، ص. ۵۴). کتابت آن با خط نسخ بوده و ۶ ستون برای شعر در نظر گرفته شده است.

- شاهنامه ۷۳۳ ه.ق: شاهنامه ۷۳۳ هجری قمری در کتابخانه ملی روسیه در سن‌پترزبورگ (Drom 329) نگهداری می‌شود و به‌وسیله عبدالرحمن‌بن‌حسن‌بن‌عبدالرحمن‌بن‌احمدبن‌ظاهر در ۷۳۳ هجری قمری شیراز کتابت شده است (Loukonine, 1996, p. 135). این نسخه در بر دارنده ۴۹ تصویر و یک سرلوحة دو برگی است.

تصاویر آن خصلت یادمانی داشته و پرشکوه و بسیار تأثیرگذارند و اثری ادبی محسوب می‌شود که در آن عظمت گذشته کشور مورد ستایش قرار گرفته است (آداموا و گیوزلیان، ۱۳۸۳، ص. ۸۸).

۳. شاهنامه ۷۴۱ ه.ق: این شاهنامه در گالری فریر واشنگتن کد (۲۹۲۴)، مجموعه پری، ژنو کد (Pozzi Collection, Geneva)، موزه چستربیتی دوبلین کد (per.111 و per.104)، موزه بروکلین (-O1955i001 & https://shahnama.caret.cam.ac.uk) و کتابخانه دانشگاه کمبریج (86.227.133-verso-IMLS-PS3) (https://shahnamaprojectmanuscript.com) نگهداری می‌شود و به شاهنامه قوام‌الدین حسن شهرت دارد؛ چون با تشویق این وزیر ایران‌گرای امیر شیخ ابواسحاق کتاب‌آرایی شده است. اولین بار ایوان سچوکین بر اهمیت آن اشاره کرد (Stchoukine, 1936, p. 93) و بعدها هنر پژوهانی همچون سیمپسن (Simpson, 2000) به فصیح و بررسی آن پرداختند.

۴. شاهنامه ۷۵۳ ه.ق: این شاهنامه در کتابخانه تویقاپی سرای استانبول محفوظ است (آزند، ۱۳۸۷، ص. ۹۱) و در شیراز اواخر عصر آل اینجو کتابت شده و ۱۰۸ نگاره و یک تصویر در سرآغاز نسخه دارد (آداموا و گیوزلیان، ۱۳۸۳، ص. ۵۴). این نسخه از شاهنامه کمتر مورد توجه و تفحص قرار گرفته و نگاره‌های کمتری از آن منتشر شده است.

شاهنامه نگاری در مکتب شیراز آل مظفر

رونق فرهنگی شیراز که در دوران آل اینجو گسترش یافته بود، در عهد مظفریان نیز ادامه یافت، اما شیوه نگارگری آل اینجو هنگام استیلای مظفریان متوقف ماند (کن‌بای، ۱۳۸۹، ص. ۴۱). هنر نگارگری در مکتب آل مظفر سبکی متفاوت با تصویرگری متداول شیراز آل اینجو در پیش گرفت و ظرافت آثارش در تضاد با ترکیب‌بندی‌های آل اینجو است (Titely, 1983, p. 41). در این دوره، سلیقه تازه‌ای در کارگاه‌های سلطنتی رخ نمود و منظومه‌های تغزلی به برنامه کتاب‌آرایی افزوده شد و هم شیوه و اسلوب کار تغییر کرد. در این دوره، بیشتر مضامینی کتاب‌آرایی شدند که از نظر محتوا بر امور اخلاقی و مذهبی مبتنی بودند. لیکن کتاب‌آرایی شاهنامه در این شرایط سنتی پیدا کرده بود که حکمرانان بدان سنت، گردن می‌نهادند و کتاب‌آرایی آن را در زمره کارهای خود قرار می‌دادند (آزند، ۱۳۸۷، ص. ۱۲۲). دو نسخه مهم و شاخص این مکتب عبارتند از:

۱. شاهنامه ۷۷۲ ه.ق: این نسخه در کتابخانه تویقاپی نگهداری می‌شود (H.1511) و انجامه آن به سال ۷۷۲ ه.ق. در شیراز اشاره کرده و ابعاد ۱۶۰ × ۲۶۰ میلیمتر دارد. دارای ۲۸۸ صفحه و ۱۲ مینیاتور و در هر برگ ۶ ستون با ۳۳ سطر آمده که با خط نستعلیق به دست مسعود بن منصور بن احمد شیرازی کتابت شده است (محمدی خوشنوی و فرخ‌فر، ۱۳۹۵، ص. ۴).

– شاهنامه ۷۹۶ ه.ق: این شاهنامه محفوظ در کتابخانه ملی قاهره (Ms.no.73) می‌باشد و در سال‌هایی تکمیل شده که تیمور آل مظفر را نابود و شیراز را فتح نمود (Titely, 1983, p. 91). کتابت این نسخه با خط نستعلیق در شیراز به دست لطف‌الله بن محمد بن یحیی انجام شده و ابعاد آن ۲۳۲ × ۳۵۲ میلیمتر است. ۳۲۱ برگ و ۶۷ نگاره دارد. هر برگ در ۶ ستون جدول‌بندی شده و در هر ستون ۳۱ سطر آمده است.

مطالعه تطبیقی ویژگی‌های بصری شاهنامه نگاری در مکاتب شیراز آل اینجو و آل مظفر

جامعه آماری: بخش اصلی مطالعات پژوهش حاضر، به قیاس ویژگی‌های نسخ دو مکتب شیراز آل اینجو و آل مظفر و کشف وجوه اشتراک و افتراق آن‌ها اختصاص دارد. بر این اساس، ضروری است نگاره‌هایی از نسخ این دو مکتب انتخاب شوند که دارای مضامینی مشترک بوده و هنرمندان دو مکتب با روایاتی مشابه در تصویرسازی مواجه بوده‌اند. با توجه به ناقص بودن و دسترسی نداشتن به آرشیو کامل بسیاری از نسخ مصور این دوره، بالأخص از عصر آل مظفر، تنها مجالسی که می‌توان با نگاره‌های مشابه در هر دو مکتب مزبور یافت، عبارتند از: ۱. نبرد بهرام‌گور با اژدها (تصاویر ۱ و ۲)، ۲. نبرد کیخسرو و افراسیاب (تصاویر ۳ و ۴)، ۳. داستان کاموس کشانی (تصاویر ۵ و ۶)، ۴. داستان بر آتش گذشتن سیاوش (تصاویر ۷ و ۸) و ۵. داستان کیخسرو پسر سیاوش (تصاویر ۹ و ۱۰)، که از عصر آل اینجو در شاهنامه ۷۳۱ ه.ق و از عصر آل مظفر در شاهنامه‌های ۷۷۲ ه.ق و ۷۹۶ ه.ق مشهود است. نگاره‌های این نسخ جامعه آماری پژوهش حاضر را تشکیل می‌دهند (جدول ۱).

جدول ۱. نگاره‌های منتخب جامعه آماری. منبع: نگارندگان.

مکتب شیراز آل اینجو		مکتب شیراز آل مظفر	
مجلس ۱: نبرد بهرام‌گور با اژدها		مجلس ۲: نبرد کیخسرو و افراسیاب	
			
تصویر ۱. شاهنامه ۷۳۱ ه.ق. منبع: https://muze.gen.tr .	تصویر ۲. شاهنامه ۷۷۲ ه.ق. منبع: گری، ۱۳۸۴، ص. ۱۷۷.	تصویر ۳. شاهنامه ۷۳۱ ه.ق. منبع: https://muze.gen.tr	تصویر ۴. شاهنامه ۷۷۲ ه.ق. منبع: Wright, 2012, p. 59
مجلس ۳: داستان کاموس کشانی		مجلس ۴: داستان بر آتش گذشتن سیاوش	
			
تصویر ۵. شاهنامه ۷۳۱ ه.ق. منبع: https://muze.gen.tr	تصویر ۶. شاهنامه ۷۷۲ ه.ق. منبع: Wright, 2012, p. 161	تصویر ۷. شاهنامه ۷۳۱ ه.ق. منبع: https://muze.gen.tr	تصویر ۸. شاهنامه ۷۷۲ ه.ق. منبع: Wright, 2012, p. 168

مکتب شیراز آل مظفر	مکتب شیراز آل اینجو
مجلس ۵: داستان کیخسرو پسر سیاوش	
	
<p>تصویر ۱۰. شاهنامه ۷۹۶ ه.ق. منبع: Wright, 2012, p. 161.</p>	<p>تصویر ۹. شاهنامه ۷۳۱ ه.ق. منبع: https://muze.gen.tr</p>

مبانی تحلیل: با استناد به پنج نگاره نبرد از شاهنامه ۷۳۱ ه.ق مربوط به دوره آل اینجو و همچنین چهار نگاره از شاهنامه ۷۷۲ ه.ق و یک نگاره از شاهنامه ۷۹۶ ه.ق مربوط به دوره آل مظفر و بررسی ویژگی‌های کیفی، از جمله ویژگی‌های محتوایی، بصری و ساختاری که تا حدودی در نگاره‌های دو دوره آل اینجو و آل مظفر دارای وجوه اشتراک و افتراق است، مورد بررسی قرار می‌گیرد. ویژگی‌های محتوایی نگاره‌ها که دارای مضمون نبرد می‌باشد، مانند نبرد با اژدها، نبرد تن‌به‌تن و داستان حماسی مورد بررسی قرار گرفته و از نظر ویژگی‌های بصری، مواردی مانند کادرهای شکسته و پلکانی، بیرون‌زدگی تصاویر از کادر، استفاده از رنگ‌های غالب در نگاره‌ها، جزئیات و تزیینات طبیعی و تعدد و جزئیات فیگورهای انسانی و حیوانی مورد توجه است. ویژگی‌های ساختاری مانند ترکیب‌بندی قرینه یا غیرقرینه، پویایی و حرکت و نوع رویکرد بررسی می‌شود.

۱. ویژگی‌های محتوایی: مجلس ۱. در این نگاره بهرام‌گور که یکی از مهمترین و محبوب‌ترین شخصیت‌های شاهنامه است، در حال نبرد با اژدها نشان داده شده است. در اینگونه نبردهای شاهنامه، دو نیروی متضاد در مقابل هم قرار می‌گیرند. بهرام‌گور با فائق آمدن بر اژدها که نشانگر نیروی ظلمانی است، به‌عنوان پهلوانی مهم ترسیم شده است. در هر دو نگاره مربوط به شاهنامه آل اینجو و آل مظفر، اژدها با بدنی پیچان و بزرگ که نشان‌دهنده قدرت است، تصویر شده و بهرام‌گور که شخصیت اصلی است با اندامی ورزیده به‌عنوان نقطه تأکید در تصویر و در وسط نوشتار قرار گرفته است (تصویر ۱). در شاهنامه ۷۳۱ ه.ق مربوط به دوره آل اینجو، بهرام‌گور با شمشیر به نبرد با اژدها تصویر شده و در شاهنامه ۷۷۲ ه.ق دوره آل مظفر به‌همراه تیر و کمان، سوار بر اسب به مبارزه پرداخته است (تصویر ۲).

مجلس ۲. این مجلس با مضمون نبرد، به جنگ بزرگ کیخسرو، پادشاه ایران، و افراسیاب، پادشاه توران، که در پایان به کشته شدن افراسیاب می‌انجامد و یکی از بزرگترین داستان‌های شاهنامه است اشاره دارد. در شاهنامه ۷۳۱ ه.ق مکتب آل اینجو جهت همگامی متن با تصویر، متن تصویر حالت پلکانی و شکسته پیدا کرده و در قسمت سمت چپ و بالای صفحه بیرون‌زدگی تصویر از کادر متن کاملاً مشهود است. حالت ازدحام و فعالیت پیکره‌ها در هر دو سپاه اوج پویایی صحنه جنگ را نشان می‌دهد (تصویر ۳). در شاهنامه ۷۷۲ ه.ق مکتب آل مظفر، تصویر در

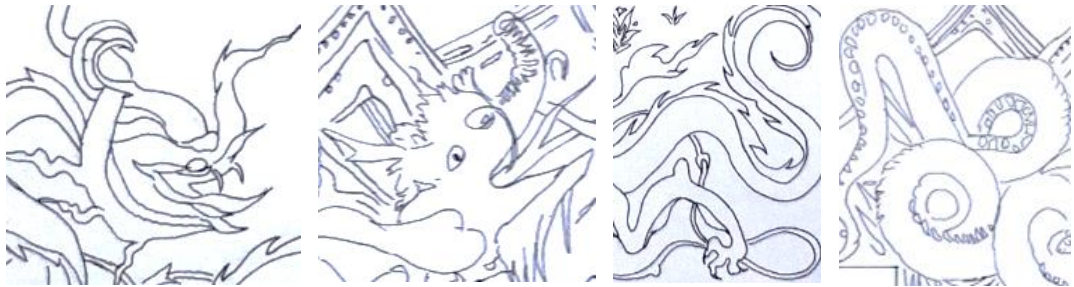
قست وسط صفحه و نوشتار در بالا و پایین تصویر قرار گرفته است، ادامه قسمتی از تصویر از بالای نوشتار مشهود است. در این نگاره، با قرار گرفتن مقداری از عناصر طبیعی، مانند گیاهان، از ازدحام سپاهیان کاسته شده و چند سرباز نشان‌دهنده یک سپاه کامل می‌باشد (تصویر ۴).

مجلس ۳. نگاره کاموس‌کشانی با مضمون نبرد نیز یکی دیگر از نبردهای میان ایران و توران است. در این نبرد، رستم، پهلوان ایرانی، کاموس، پهلوان توران، را اسیر کرده، می‌کشد و به این طریق نبرد با پیروزی ایران به پایان می‌رسد. جهت همگامی متن با تصویر در هر دو شاهنامه آل‌اینجو و آل‌مظفر تصاویر در وسط صفحه و نوشتار در بالا و پایین قرار گرفته است. در شاهنامه ۷۳۱ ه.ق آل‌اینجو، بر مرکزیت موضوع، یعنی شکست کاموس تأکید شده است (تصویر ۵). در شاهنامه ۷۷۲ ه.ق آل‌مظفر، با استفاده از عناصر و تزیینات طبیعت بر مرکزیت موضوع که احتمالاً رستم پهلوان ایرانی است، تأکید شده است (تصویر ۶).

مجلس ۴. در این مجلس که از لحاظ مضمون حماسی می‌باشد، به داستان گذر سیاوش از آتش و اثبات بی‌گناهی او اشاره دارد. سودابه، نامادری سیاوش (پسر کیکاووس پادشاه ایران)، به او دل‌بسته است و سیاوش که به گناه متهم شده با اسبش از آتش می‌گذرد و بی‌گناهی ثابت می‌شود. در فرهنگ باستانی ایران، آتش خاصیت پاک‌کنندگی داشته و سیاوش هم نماد پاکدامنی است که از لحاظ محتوایی نیروی خیر بر پلیدی پیروز می‌شود (هال، ۱۳۸۰، ص ۱۹۸ و ۱۹۹). در شاهنامه ۷۳۱ ه.ق مکتب آل‌اینجو، سیاوش با لباس سپید سوار بر اسب سیاه می‌باشد و برای همگامی متن با تصویر نگاره حالت پلکانی پیدا کرده است و تصویر در وسط صفحه و مابین نوشتار بالا و پایین قرار گرفته است (تصویر ۷). در شاهنامه ۷۷۲ ه.ق مربوط به آل‌مظفر، سیاوش سوار بر اسب سیاه و در میان شعله‌های آتش نشان داده شده، تصویر در پایین صفحه و نوشتار به‌طور کامل در بالای صفحه قرار داده شده است (تصویر ۸).

مجلس ۵. در این نگاره، داستان کیخسرو پسر سیاوش که به نیک‌نامی و عدالت مشهور است نشان داده شده است. در هر دو شاهنامه آل‌اینجو و آل‌مظفر، کیخسرو نشسته بر تخت، در مرکز نگاره به‌تصویر کشیده شده، جهت همگامی متن با تصویر، تصویر به‌صورت پلکانی و با تأکید بر شخصیت کیخسرو ترسیم گردیده است. در شاهنامه ۷۳۱ ه.ق آل‌اینجو، تمام متن تصویر با فیگورهای انسانی و بدون جزئیات طبیعت پر شده است (تصویر ۹). در شاهنامه ۷۹۶ ه.ق آل‌مظفر، با استفاده از عناصر طبیعت، فضای شاعرانه و تغزلی پدید آمده است (تصویر ۱۰).

۲. ویژگی‌های بصری مجلس ۱. در نگاره «نبرد بهرام‌گور با اژدها»، در شاهنامه ۷۳۱ ه.ق دوره آل‌اینجو، تأکید به پیکره انسان و حیوان که باعث پر شدن فضای کلی تصویر شده وجود دارد. در این نگاره جزئیات اضافی حذف گردیده، کوه‌های نوک‌تیز با خطوط دورگیر ضخیم تنها عناصر طبیعی می‌باشند، استفاده از رنگ‌های گرم، به‌ویژه قرمز، مشهود است. کادر به‌صورت افقی در کل عرض صفحه قرار گرفته و در پایین به‌صورت پلکانی می‌باشد. پیکر اژدها که به‌صورت پیچان می‌باشد، دو سوم تصویر را اشغال کرده، حالت پویایی و فعالیت را القا می‌کند. همچنین فیگور انسانی بزرگ که با جزئیات در لباس و کلاه خود، در حالی که شمشیری به‌دست دارد؛ نقطه تأکید تصویر می‌باشد. در شاهنامه ۷۷۲ ه.ق آل‌مظفر رنگ با تنوع بیشتری در نگاره به‌کار رفته است. بخش کوچکی از فضای تصویر به آسمان اختصاص داده شده و از نظر ویژگی صوری افق رفیع مشهود است. توجه به طبیعت پرکار همراه با تپه‌های گرد و مدور یکی دیگر از ویژگی‌های این نگاره است. پیکر پیچان اژدها که نوعی ترس را القا می‌کند، به‌طور کامل قسمت پایین تصویر را پوشش داده، فیگور انسانی و اسب در قسمت بالای تصویر قرار گرفته است (تصویر ۱۱).

شاهنامه ۷۷۲ ه.ق.

شاهنامه ۷۳۱ ه.ق.

شاهنامه ۷۷۲ ه.ق.

شاهنامه ۷۳۱ ه.ق.

تصویر ۱۱. طرح خطی و جزئیات پیکر اژدها در مجلس ۱ (نبرد بهرام گور با اژدها). منبع: نگارندگان.

مجلس ۲. در نگاره «نبرد کیخسرو و افراسیاب» در شاهنامه ۷۳۱ ه.ق شاهد کادر پلکانی رو به بالا هستیم که باعث حرکت چشم به سوی بالا می شود. ازدحام و شلوغی فیگورهای انسانی و حیوانی در نگاره نوعی پویایی و حرکت رو به جلوی صحنه نبرد را نشان می دهد. قسمتی از نگاره در بالا و خارج از کادر ترسیم شده است. شخصیت شاه (کیخسرو) در بالا، و پهلوان اصلی (افراسیاب) در پایین کادر، به صورت بزرگتر و شاخص تر ترسیم شده است. به علت کمبود منابع تصویری رنگی، از نظر ترکیب رنگ، به احتمال زیاد، همانند دیگر نگاره های شاهنامه ۷۳۱ ه.ق، نگاره دارای رنگ های غالب گرم می باشد. در شاهنامه ۷۷۲ ه.ق، شاهد استفاده از رنگ های گرم و سرد به صورت متوازن در کنار یکدیگر و همچنین کیفیت خوب رنگ ها هستیم. استفاده از تپه های گرد، افق دید رفیع، تزیینات گیاهی و زمین پوشیده از گل و گیاه از خصوصیات این نگاره است. اختصاص دادن گوشه کوچکی از تصویر به آسمان آبی، جزئیات بنای قلعه، همچنین البسه و ادوات جنگی مانند سپر و نیزه و حرکت و پویایی در فیگورها مورد توجه است. قرار گرفتن پشت سر هم فیگورها نوعی پرسپکتیو را القا می کند. همچنین جهت نشانه رفتن نیزه ها نوعی چرخش دید را در نگاره ایجاد می کند. چهره پردازی و پیکره نگاری به صورت قراردادی و با سبک مغولی مشهود است (تصویر ۱۲).

شاهنامه ۷۷۲ ه.ق.

شاهنامه ۷۳۱ ه.ق.

شاهنامه ۷۷۲ ه.ق.

شاهنامه ۷۳۱ ه.ق.

تصویر ۱۲. طرح خطی، جزئیات چهره و پیکره در مجلس ۲ (نبرد کیخسرو و افراسیاب). منبع: نگارندگان.

مجلس ۳. در داستان «کاموس کشانی» در شاهنامه ۷۳۱ ه.ق، از فیگورهای انسانی و حیوانی به صورت بزرگ و تنومند که بخش بزرگی از زمینه تصویر را اشغال کرده اند، استفاده شده است. تمرکز اصلی با به تصویر کشیده شدن

شخصیت پهلوان در نیمی از کادر انجام شده و باعث به وجود آمدن نوعی انسجام در نگاره شده است. کادر تصویر به صورت افقی در کل عرض صفحه به نمایش درآمده است. چهره‌ها بدون حالات هیجانی و عاطفی خاص و پیکره نگاری قراردادی و جامگان انسانی و ادوات جنگی با جزئیات تصویر شده است. این نگاره در شاهنامه ۷۷۲ ه.ق دارای طبیعتی پر از عناصر تزیینی، گل و گیاه و درختچه‌های بسیار و همچنین تپه‌های گرد می‌باشد. اختصاص قسمت بالای نگاره به آسمان ابری و دقت در جزئیات لباس، کلاه خود و زین اسب در حالت قراردادی و مغولی جلب توجه می‌کند. قرار گرفتن پیکره پهلوان در قسمت وسط نگاره با رنگ گرم بر روی زمینه‌ای از رنگ سرد مد نظر است. بیرون زدگی قسمتی از منظره، از سمت راست، شایان ذکر است. کیفیت رنگی خوب بدون سایه روشن و همچنین عدم رعایت تناسب انسانی از ویژگی‌های این نگاره می‌باشد (تصویر ۱۳).

شاهنامه ۷۷۲ ه.ق

شاهنامه ۷۳۱ ه.ق

شاهنامه ۷۷۲ ه.ق

شاهنامه ۷۳۱ ه.ق

تصویر ۱۳. طرح خطی و جزئیات پیکرنگاری در مجلس ۳ (داستان کاموس کشانی). منبع: نگارندگان.

مجلس ۴. در نگاره «بر آتش گذشتن سیاوش» در شاهنامه ۷۳۱ ه.ق مکتب آل اینجو، استفاده از رنگ‌های گرم مخصوصاً، رنگ قرمز و اخراپی بسیار دیده می‌شود. کادر تصویر افقی که در قسمت بالا، سمت چپ به صورت پلکانی می‌باشد. پیکره اصلی سوار بر اسب به صورت تک و در قسمت سمت راست نگاره با تأکید بیشتری قرار گرفته است؛ همچنین رنگ سفید لباس در زمینه قرمز آتش بر تأکید آن می‌افزاید. استفاده از خطوط دورگیر نازک تا حدودی فیگورهای انسانی و حیوانی را از متن تصویر جدا کرده است. جزئیات بیشتر در البسه دیده شده و در سمت چپ قسمتی از بنای کاخ دیده می‌شود و هیچگونه جزئیات طبیعی در نگاره دیده نمی‌شود. این نگاره در شاهنامه ۷۷۲ ه.ق دوره آل مظفر، دارای کادر تقریباً مربعی در پایین صفحه می‌باشد. رنگ‌های گرم به صورت غالب در کنار رنگ‌های سرد به کار برده شده است و باعث چرخش چشم در کادر تصویر می‌شود. استفاده از گل و بوته‌ها و تپه‌های گرد پوشش‌دهنده تمام زمینه نگاره می‌باشد. استفاده از خطوط دورگیر نازک باعث جدا شدن فیگورها از زمینه شده است. کیفیت رنگی خوب و بدون سایه روشن، همچنین پیکره‌ها و البسه قراردادی مد نظر است (تصویر ۱۴).

تصویر ۱۴. طرح خطی و جزئیات فیگورها در مجلس ۴ (بر آتش گذشتن سیاوش). منبع: نگارندگان.

مجلس ۵. نگاره داستان کیخسرو پسر سیاوش در شاهنامه ۷۳۱ ه.ق با ترکیبی از رنگ‌های گرم به صورت غالب و مقداری رنگ سرد به تصویر کشیده شده و کادر تصویر به صورت پلکانی قرینه در دو طرف، به صورتی که شخصیت اصلی با فیگور بزرگتر در مرکز تصویر قرار گرفته است. تزیینات تخت و البسه شاه بیش از اطرافیان مد نظر نگارگر بوده است. مقداری از عناصر طبیعی در زمینه تصویر دیده می‌شود. این نگاره در شاهنامه ۷۹۶ ه.ق دوره آل مظفر، تزیینات عناصر طبیعی در زمینه کار و همچنین تجملاتی بودن تخت پادشاهی در مرکز تصویر جلب توجه می‌کند. کادر پلکانی در قسمت بالای نگاره فضای تنفس عالی در تصویر ایجاد کرده است. البسه افراد موجود در نگاره، ساده و فاقد تزیینات اضافی می‌باشد. سرپوش‌های تقریباً متفاوت از نظر رنگی احتمالاً نشان‌دهنده تفاوت مقام می‌باشد. جهت چرخش سرها و نگاه به طرف مرکز افراد نوعی توجه به مرکز را القا می‌کند. حالات عاطفی به دلیل مخدوش شدن چهره‌ها مشخص نمی‌باشد (تصویر ۱۵).

تصویر ۱۵. طرح خطی جزئیات مجلس ۵ (داستان کیخسرو پسر سیاوش). منبع: نگارندگان.

۳. ویژگی‌های ساختاری: مجلس ۱. در نگاره نبرد «بهرام‌گور با اژدها» در هر دو شاهنامه آل اینجو و آل مظفر بهرام‌گور در سمت راست تصویر در حال حمله به اژدها در سمت چپ ترسیم شده است. در شاهنامه آل اینجو شاهد حالت پلکانی قرینه در قسمت پایین تصویر هستیم و ویژگی‌های نگارگری مغولی مکتب تبریز مانند کوه‌های نوک تیز مشهود است. مساحت اشغال شده توسط اژدها دو سوم کادر بوده و یک سوم بقیه کادر به پیکره انسانی تعلق دارد و کلاً حالتی قرینه در عین بی‌قرینگی در تصویر دیده می‌شود. در شاهنامه آل مظفر کادر مربع شکل تصویر و حالت نقاشی مغولی چینی مخصوصاً در ترسیم اژدها و تپه‌های مدور و همچنین چهره و اندام بهرام که سوار بر اسب می‌باشد دیده می‌شود. ترکیب بندی مثلث شکل به طوری که نوک مثلث بر روی سر بهرام‌گور بوده و

پیکره

فصل نامه علمی، دانشکده هنر؛ دانشگاه شهید چمران اهواز

پیوند و گسست شاهنامه نگاری در مکاتب شیراز آل اینجو و آل مظفر

دوره دوازدهم، شماره ۳۱، بهار ۱۴۰۲ شماره صفحات ۳۴ تا ۵۱

۴۴

حالت تمرکز را ایجاد کرده دیده می‌شود. پویایی و حرکت، فضا سازی باز، توجه به فضای تنفس و حفظ ارتباط عناصر اصلی در این تصویر مشاهده می‌شود (تصویر ۱۶).

شاهنامه ۷۷۲ ه.ق

شاهنامه ۷۳۱ ه.ق

تصویر ۱۶. طرح خطی مجلس ۱ (نبرد بهرام گور با اژدها). منبع: نگارندگان.

مجلس ۲. نگاره نبرد کیخسرو و افراسیاب در شاهنامه ۷۳۱ ه.ق دارای ترکیب بندی غیرقرینه می‌باشد که سنگینی عناصر در سمت چپ تصویر کاملاً مشهود است. ترکیب بندی مثلثی نامتقارن، فشردگی و پشت سر هم اجرا شدن فیگورها و کیفیت اجرایی ضعیف عناصر تصویر، فضای تنفس بسیار کمی در این نگاره ایجاد کرده است. این نگاره در شاهنامه ۷۷۲ ه.ق آل مظفر ترکیب بندی تقریباً قرینه دارد؛ به طوری که سنگینی بنای کاخ در طرف چپ، توسط فیگورهای انسانی متعدد در سمت راست، جبران شده است و کلاً حرکت چشم در صفحه کاملاً محسوس است. کیفیت ناب خط و اجرا، همچنین توجه به جزئیات قابل ذکر هست و روی هم انداختن پیکره‌ها و تراز بندی عناصر نوعی بعدنمایی را القا می‌کند (تصویر ۱۷).

شاهنامه ۷۷۲ ه.ق

شاهنامه ۷۳۱ ه.ق

تصویر ۱۷. طرح خطی مجلس ۲ (نبرد کیخسرو و افراسیاب). منبع: نگارندگان.

مجلس ۳. در نگاره «کاموس کشانی» در شاهنامه ۷۳۱ ه.ق ترکیب بندی قرینه در عین بی قرینگی و همچنین قرار گرفتن شخصیت اصلی بر روی نقطه طلایی مشهود است. ارتباط عناصر اصلی در این نگاره حفظ شده و به علت بزرگی فیگورها و تصاویر فضای تنفس بسیار کمی برای زمینه دیده می شود (تصویر ۵). این نگاره در شاهنامه ۷۷۲ ه.ق دارای ترکیب بندی قرینه با محوریت در مرکز نگاره می باشد؛ همچنین وجود فضای تنفس عالی کاملاً مشهود است. ترکیب عناصر اصلی بر روی قطر نگاره بوده و این ترکیب پویا حرکتی رو به بالا را القا می کند. کیفیت ناب خط، رنگ و اجرا، همچنین خطوط دورگیر مد نظر می باشد (تصویر ۱۸).

شاهنامه ۷۷۲ ه.ق

شاهنامه ۷۳۱ ه.ق

تصویر ۱۸. طرح خطی مجلس ۳ (داستان کاموس کشانی). منبع: نگارندگان.

مجلس ۴. در نگاره «گذر سیاوش از آتش» در هر دو شاهنامه ترکیب بندی غیر قرینه مشهود است و همچنین تمرکز بر روی شخصیت سیاوش که به صورت بزرگتر و جدا از دیگر نگاره ها ترسیم شده است و در وسط رنگ های گرم نارنجی و قرمز که نشان از شعله های آتش است، قرار گرفته است. در شاهنامه ۷۳۱ ه.ق شخصیت اصلی در سمت راست نگاره قرار گرفته و تمام جلب توجه به این قسمت کادر کشیده می شود. سه فیگور سوار بر اسب و دو فیگور زن در بالا به نوعی حالت تعادل را در یک ترکیب بندی مثلثی شکل برقرار کرده است. در این نگاره، توجه به فضای تنفس و همچنین ارتباط عناصر اصلی تصویر تا حدودی کاهش یافته است. در شاهنامه ۷۷۲ ه.ق فیگور شخصیت اصلی سوار بر اسب در نقطه طلایی کادر، یعنی سمت چپ و پایین نگاره، قرار گرفته و جهت ایجاد تعادل در تصویر و چرخش دید سه فیگور انسانی در سمت راست مشاهده می شود؛ همچنین تزیینات طبیعی اطراف، فضای تنفس خوبی را در این نگاره ایجاد کرده است. حفظ ارتباط عناصر اصلی تصویر، فضا سازی باز و قرینگی در عین بی قرینگی کاملاً مشهود است (تصویر ۱۹).

شاهنامه ۷۷۲ ه.ق

شاهنامه ۷۳۱ ه.ق

تصویر ۱۹. طرح خطی مجلس ۴ (بر آتش گذشتن سیاوش). منبع: نگارندگان.

مجلس ۵. نگاره «کیخسرو پسر سیاوش» در هر دو شاهنامه آل اینجو و آل مظفر دارای ترکیب بندی قرینه بوده و در هر دو شاهنامه مرکزیت در اثر و تأکید بر شخصیت اصلی دیده می شود. فضای تصویری این نگاره در شاهنامه ۷۳۱ ه.ق کاملاً پوشیده از فیگورهای انسانی و عاری از هر گونه تزیینات طبیعت است. سطوح رنگی تخت بدون بعدنمایی مشهود است. این نگاره دارای ترکیب بندی مثلثی به صورت متقارن می باشد. در شاهنامه ۷۹۶ ه.ق فضای تصویری باز مخصوصاً در بالای کادر کاملاً مشهود است. کیفیت اجرایی ضعیف تر و همچنین عدم توجه به جزئیات نسبت به نگاره های اولیه آل مظفر قابل ذکر است (**تصویر ۲۰**).

الف. شاهنامه ۷۹۶ ه.ق

الف. شاهنامه ۷۳۱ ه.ق

تصویر ۲۰. طرح خطی مجلس ۵ (داستان کیخسرو پسر سیاوش). منبع: نگارندگان.

بحث و تحلیل یافته های پژوهش

نکته قابل توجه و مشترک در شاهنامه های آل اینجو و آل مظفر، کاربرد کادرهای افقی و پلکانی به منظور همگامی متن و تصویر می باشد. استفاده از کادر پلکانی امکاناتی را در اختیار نقاش قرار می دهد تا به راحتی بتواند به مقاصد خود در صفحه آرای و ترکیب بندی اثر دست یابد؛ به عنوان مثال، قرار دادن شخصیت ها، رویدادها و حوادث اصلی در بزرگترین کادر، جای دادن شخصیت ها و حوادث فرعی در پله ها یا کادرهای کوچکتر از این موارد می باشد.

بدین وسیله بیشترین توجه بیننده به کادرها یا پله‌های بزرگتر، که وظیفه اصلی توصیف صحنه را به عهده دارند، جلب می‌شود. همچنین در کاربرد دیگر این نوع کادرها، علاوه بر تشدید تقارن ترکیب‌بندی، نمایش موقعیت و جایگاه افراد تصویر شده در رویداد می‌باشد؛ چنانچه معمولاً شاه یا افراد مهم در بزرگترین پله، افراد فرعی و دشمنان که اهمیت کمتری داشتند در پله‌های کوچکتر قرار می‌گرفتند، که می‌توان این عمل را به‌عنوان نوعی پرسپکتیو مقامی در نظر گرفت. البته شایان ذکر است که استفاده از تقارن مرکزی در بعضی از نگاره‌ها مانع چرخش چشم در کادر نشده است و هنرمند با هوشیاری خاصی با استفاده از امکاناتی مثل خط و گزینه‌های رنگی متنوع از ایجاد سکون و عدم پویایی در نگاره کاسته است؛ همچنین اگر شخصیت اصلی در مرکز کادر قرار نگرفته باشد، هنرمند با بهره‌گیری از عواملی توجه بیننده را به سمت موضوع مدنظر جلب می‌کند. در مواردی که بیرون‌زدگی تصویر از کادر نگاره دیده می‌شود نیز پویایی و حرکت به‌گونه‌ای است که باعث چرخش چشم می‌شود. در نگاره‌ها، فضای خالی به‌عنوان جزئی از ترکیب‌بندی کاربرد ندارد و زمینه نگاره‌ها با گل و گیاه و یا عوامل تزئینی گاه به‌صورت خلاصه و استیلیزه و گاه با جزئیات پر شده است. هنرمند این دوره با درشت و واضح ترسیم کردن رویدادهای اصلی از تأثیرات منفی پس‌زمینه کاسته است. در نگاره‌های این شاهنامه‌ها دورگیری عناصر علاوه بر اینکه سطوح را از هم جدا می‌کند، به‌عنوان یک عنصر تزئینی به‌کار رفته و نگاره را از حالت یکدستی و سکون خارج می‌کند و روحی تازه به‌حالت پیکره‌ها و نمای کلی نگاره می‌بخشد.

جدول ۲. تحلیل تطبیقی ویژگی‌های کیفی نگارگری در مکاتب شیراز آل اینجو و آل مظفر. منبع: نگارندگان.

		مکتب شیراز آل اینجو					مکتب شیراز آل مظفر				
		مجلس ۱	مجلس ۲	مجلس ۳	مجلس ۴	مجلس ۵	مجلس ۱	مجلس ۲	مجلس ۳	مجلس ۴	مجلس ۵
محتوا	نوع مجلس	نبرد	نبرد	نبرد	نبرد	داستانی	داستانی	حماسی	نبرد	حماسی	داستانی
	روایت	نزاع و جنگ	نزاع و جنگ	نزاع و جنگ	نزاع و جنگ	نزاع و جنگ	نزاع و جنگ	نزاع و جنگ	نزاع و جنگ	گذشتن سیاوش از آتش	روایت کیخسرو
	کتیبه در نگاره	✓					x				
نوشتر	همگامی متن و تصویر	✓					✓				
	کادر نوشتار	ستون عمودی و پلکانی	ستون عمودی و پلکانی	ستون عمودی و پلکانی	ستون عمودی و پلکانی	ستون عمودی و پلکانی	ستون عمودی و پلکانی	ستون عمودی و پلکانی	ستون عمودی و پلکانی	ستون عمودی و پلکانی	ستون عمودی و پلکانی
	تعداد ستون در هر صفحه	۲۲	۲۴	۲۱	۲۳	۲۳	۱۵	۱۰	۱۲	۱۴	۹
	تعداد سطور در هر صفحه	۲۲	۲۴	۲۱	۲۳	۲۳	۱۵	۱۰	۱۲	۱۴	۹
	نوع قلم	نسخ					نستعلیق				
	کیفیت قلم	کیفیت عالی و رعایت قواعد خوشنویسی					کیفیت عالی و با ظرافت و رعایت قواعد خوشنویسی				
تصویر	ابعاد صفحه به سانتیمتر	۳۷،۵×۲۹					۲۶×۱۶				
	فرم صفحه	مستطیل عمودی					مستطیل عمودی				
	رنگ کاغذ	نخودی					نخودی				
	کادر تصویر	افقی و پلکانی در پایین	افقی و پلکانی در بالا	مستطیل افقی و پلکانی در بالا	مستطیل افقی و پلکانی در بالا	مستطیل افقی و پلکانی در بالا	مربع کامل	مستطیل عمودی	مربع و خروج تصویر از کادر در سمت راست	مستطیل عمودی	مستطیل عمودی و پلکانی شکسته در بالای کادر
	فضای اشغال شده در صفحه	۴۰٪ صفحه	۵۰٪ صفحه	۴۰٪ صفحه	۴۰٪ صفحه	۴۰٪ صفحه	۵۰٪ صفحه	پایین تر از وسط	وسط و تقریباً	۵۰٪ صفحه	۸۵٪ صفحه

مکتب شیراز آل مظفر					مکتب شیراز آل اینجو					کیفیت اجرا	نوع ترکیب بندی	ترکیب بندی قرینه / غیر قرینه	کاربرد نقاط طلایی	تزیینی	خیالی	واقع گرا	طبیعت گرا	نمادگرا	ارتباط عناصر تصویر با یکدیگر	توجه به فضای تنفس	
مجلس ۵	مجلس ۴	مجلس ۳	مجلس ۲	مجلس ۱	مجلس ۵	مجلس ۴	مجلس ۳	مجلس ۲	مجلس ۱												
کیفیت ناب خط و اجرا	کیفیت ناب خط و اجرا	کیفیت ناب خط و اجرا	کیفیت ناب خط و اجرا	کیفیت ناب خط و اجرا	کیفیت ناب خط و اجرا	کیفیت ناب خط و اجرا	ضعیف	ضعیف	ضعیف		غیر مثلثی و پویا	مثلثی و پویا	غیر مثلثی و پویا	مثلثی و پویا	مثلثی و پویا	مثلثی و پویا	مثلثی و پویا	مثلثی و پویا	مثلثی و پویا	مثلثی و پویا	مثلثی و پویا
محتوی متقارن و ایستا	مثلثی و ایستا	قطری و پویا	مثلثی و پویا	مثلثی و پویا	مثلثی و متقارن و ایستا	مثلثی و ایستا	غیر مثلثی و پویا	مثلثی و پویا	غیر مثلثی و پویا	قرینه	قرینه	غیر قرینه	غیر قرینه	قرینه	غیر قرینه	غیر قرینه	غیر قرینه	غیر قرینه	غیر قرینه	غیر قرینه	
قرینه	✓	✗	✓	✓	✗	✗	✓	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	
✓	✓	✓	✓	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	
✓	✓	✓	✗	✓	✗	✗	✓	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	
✗	✗	✗	✓	✗	✗	✗	✓	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	
✓	✓	✓	✓	✗	✗	✗	✓	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	
✓	✓	✗	✓	✓	✗	✗	✓	✓	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	
حفظ ارتباط	کاهش ارتباط	کاهش ارتباط	حفظ ارتباط	حفظ ارتباط	حفظ ارتباط	کاهش ارتباط	حفظ ارتباط	حفظ ارتباط	حفظ ارتباط	حفظ ارتباط	حفظ ارتباط	حفظ ارتباط	حفظ ارتباط	حفظ ارتباط	حفظ ارتباط	حفظ ارتباط	حفظ ارتباط	حفظ ارتباط	حفظ ارتباط	حفظ ارتباط	
✓	✓	✓	✓	✓	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	✗	

۱. **وجوه پیوند:** بررسی ویژگی‌های محتوایی، بصری و ساختاری نگاره‌های منتخب از دوره‌های آل اینجو و آل مظفر شباهت‌های بارزی را به‌ویژه در صفحه‌آرایی مشخص می‌کند. از نظر محتوایی این نگاره‌ها کاملاً با یکدیگر مشابهت دارند و روایت‌های مورد نظر را به‌تصویر کشیده‌اند. در صفحه‌آرایی همچون در بهره‌گیری از کادر نوشتار، تعداد ستون و کادرهای شکسته و پلکانی ویژگی‌های مشابهی دیده می‌شود. فرمت قراردادی در چهره‌نگاری و پیکره‌نگاری و جامگان در هر دو شاهنامه کاملاً مشهود است و از قوانین غیربومی مانند عناصر مغولی و چینی تبعیت شده است. تأکید بر شخصیت اصلی و کاربرد نقاشی مقامی در نگاره‌هایی که از نظر محتوایی یکسان هستند، در هر دو شاهنامه دیده می‌شود. در هر دو دوره، نمایش حالات هیجانی و احساسی در چهره‌ها دیده نمی‌شود. همچنین در این شاهنامه‌ها زاویه دید در چهره‌پردازی سه‌رخ و در پیکره‌نگاری بالاتنه تمام‌رخ و پاها از نیم‌رخ ترسیم شده است. در شاهنامه‌های مورد نظر، جهت بازنمایی پیکره‌های انسانی و حیوانی از خطوط دورگیر و از نظر کاربرد رنگی در هر دو دوره رنگ‌های تخت و بدون سایه‌پردازی و بعدنمایی استفاده شده است. در شاهنامه‌های هر دو مکتب شاهد پویایی و قطع شدن و بیرون‌زدگی بخشی از پیکره‌های انسانی و حیوانی و درختان در کادر نگاره‌ها می‌باشیم.

۲. **وجوه گسست:** وجوه افتراق بسیاری در نگاره‌های شاهنامه‌های این دو دوره دیده می‌شود. نگاره‌های منتخب این دو دوره از نظر ویژگی‌های بصری مانند چگونگی کاربرد رنگ و عناصر تزیینی طبیعی با یکدیگر متفاوت هستند. در شاهنامه ۷۳۱ ه.ق دوره آل اینجو غلبه رنگی با رنگ‌های گرم مانند قرمز، نارنجی و اخراپی بوده و به‌دلیل استفاده از پیکره‌های انسانی و حیوانی بزرگ جایگاهی برای تزیینات طبیعت باقی نمانده و فضای تنفس کمی در نگاره‌ها وجود دارد. در شاهنامه ۷۷۲ و ۷۹۶ ه.ق آل مظفر تنوع رنگی و استفاده از پالت رنگی متنوع نسبت به دوره قبل بیشتر بوده و در برخی نگاره‌ها غلبه رنگ سرد کاملاً مشهود است. در شاهنامه‌های آل مظفر مخصوصاً شاهنامه ۷۷۲ ه.ق از رنگ‌های ناب‌تر با کیفیت اجرایی بهتر نسبت به دوره آل اینجو استفاده شده است. استفاده از تزیینات و عناصر طبیعت مانند افق رفیع و گل و بوته‌های متنوع در کنار پیکره‌های انسانی و حیوانی

متناسب بسیار دیده می‌شود. به‌طور کلی منظره‌پردازی رویایی یکی از خصوصیات چشمگیر نگاره‌های آل مظفر می‌باشد که جایگزین منظره‌پردازی خام آل اینجو می‌شود. همچنین وجود فضای تنفس عالی در نگاره‌های آل مظفر باعث چرخش چشم در تصویر شده است. جهت نوشتار در شاهنامه ۷۳۱ ه.ق دوره آل اینجو از خط نسخ و در شاهنامه‌های آل مظفر از خط نستعلیق همراه با ظرافت استفاده شده است. زاویه دید بیننده و نگارگر در دوره آل اینجو بیشتر از روبه‌روست؛ در حالی که در شاهنامه آل مظفر زاویه دید بیننده از بالا و روبه‌رو می‌باشد. از نظر ساختار ترکیب‌بندی در نگاره‌های آل اینجو در بیشتر موارد قرینه بودن و در نگاره‌های اندکی عدم تقارن وجود دارد، ولی در اکثر نگاره‌های دوره آل مظفر قرینگی در عین بی‌قرینگی وجود دارد و احتمالاً به‌همین دلیل حفظ ارتباط عناصر تصویر با یکدیگر در نگاره‌های شاهنامه‌های آل اینجو نسبت به نگاره‌های آل مظفر محکم‌تر و مشهودتر می‌باشد. در نگاره‌های آل اینجو، بیشتر شاهد رویکرد خیالی و نمادگرا می‌باشیم و در نگاره‌های آل مظفر رویکردهای تزئینی، طبیعت‌گرا و واقع‌گرای نیز در کنار رویکردهای خیالی و نمادین به‌وفور قابل مشاهده است. در شاهنامه آل مظفر به‌دلیل جو اجتماعی سیاسی حاکم بر منطقه شیراز تأثیرات بیشتری از نظر عناصر مغولی و چینی نسبت به دوره آل اینجو دیده می‌شود. در نگاره‌های آل اینجو، بومی‌گرایی و سنت‌های ایرانی بیشتر است، به‌طوری که در چهره‌پردازی و پیکره‌نگاری از عناصر بومی در کنار مغولی استفاده شده است، در حالی که در شاهنامه‌های آل مظفر عناصر بومی جای خود را به عوامل مغولی و چینی داده است. از نظر فضای اشغال شده توسط نگاره‌ها در صفحه در شاهنامه‌های آل اینجو فضای مسلط بیشتر نوشتار بوده، در حالی که در شاهنامه‌های آل مظفر در بعضی از نگاره‌ها حالت تساوی نگاره و نوشتار و در برخی موارد فضای بیشتری توسط تصویر اشغال شده و درصد کمتری از صفحه به نوشتار اختصاص یافته است.

نتیجه

با توجه به قیاس ویژگی‌های نگارگری پنج مجلس مشابه در دو مکتب شیراز آل اینجو و آل مظفر با مضمون‌های نبرد بهرام‌گور با اژدها، نبرد کیخسرو و افراسیاب، کاموس‌کشانی. داستان بر آتش گذشتن سیاوش و داستان کیخسرو پسر سیاوش که در شاهنامه‌های ۷۳۱ ه.ق آل اینجو و ۷۷۲ ه.ق و ۷۹۶ ه.ق آل مظفر مشترک بودند، یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که با وجود اشتراکاتی در ویژگی‌های محتوایی، بصری و ساختاری نگاره‌ها که بیش از همه در صفحه‌آرایی و ترکیب‌بندی دو مکتب وجود دارد، تفاوت‌های بسیاری نیز مشهود است. در صفحه‌آرایی هر دو مکتب، شاهد ویژگی‌های مشترکی همچون نوع صفحه، تعداد ستون، استفاده از کادرهای پلکانی و شکسته جهت همگامی متن با تصویر هستیم. همچنین از وجوه اشتراک قابل توجه در این دو مکتب کاربرست رنگ‌های شاد و درخشان می‌باشد؛ با این تفاوت که در دوره آل اینجو رنگ غالب در اکثر نگاره‌ها تن‌مایه‌های گرم بوده، ولی در دوره آل مظفر پالت رنگی گسترده‌تر و استفاده از رنگ‌های گرم و سرد در کنار یکدیگر بیشتر شده است. در نگارگری آل اینجو به‌دلیل بزرگ‌نمایی و استفاده از پیکره‌های درشت‌تر انسان و حیوان نسبت به نگارگری آل مظفر فضای کمتری به طبیعت‌پردازی اختصاص داده شده است. به بیان دیگر، برخلاف مکتب آل اینجو که در آن استفاده اغراق‌آمیز از گیاهان و قرارگیری پیکره‌های درشت در جلوترین پلان تصویر مشهود است، در مکتب آل مظفر ظرافت در نمایش پوشش گیاهی و کوچک‌تر شدن اندازه پیکره‌ها بارز است؛ آنچنان‌که کاربرد تزئینات گل و بوته‌ای فراوان برای پوشاندن زمین، منظره‌پردازی و همچنین افق رفیع و توجه به فضای تنفس در نگاره‌های آل مظفر از ویژگی‌های منحصر به فرد این مکتب گردیده است. بیشترین وجوه اشتراک در مجالس اول و دوم از نظر

ویژگی‌های محتوایی، بصری و ساختاری در پویایی و حرکات فیگورها دیده می‌شود. در مجلس سوم کمترین شباهت و بیشترین افتراق را در ویژگی‌های بصری و ساختاری در هر دو نگاره شاهد می‌باشیم. مجلس چهارم از نظر محتوایی شباهت و از نظر بصری و ساختاری دارای تفاوت‌های بسیاری است. در مجلس پنجم از نظر ویژگی‌های محتوایی و ساختاری دارای اشتراک و از نظر ویژگی بصری مانند نبود فضای تنفس (در نگاره آل اینجو) دارای عدم اشتراک می‌باشد. آنچه مشهود است، تأثیرپذیری نگارگری آل اینجو ملهم از فرهنگ‌های باستانی و بومی فارس بوده و این تأثیر در نوع چهره‌پردازی و جزئیات قابل توجه است؛ در حالی که در نگارگری آل مظفر به دلیل جو اجتماعی-سیاسی حاکم بر منطقه شیراز، این شیوه کهن جای خود را به تعاریف جدید تأثیر گرفته از مکتب تبریز داده است. بدیهی است رسیدن به شناخت هر چه بیشتر خصوصیات و ویژگی‌های مکاتب شیراز قرن هشتم ه.ق که مانند پلی سنت‌های تصویری پیش از اسلام ایران را به مکاتب بعد از اسلام منتقل کرده و همچنین بررسی نگاره‌های نسخ این مکاتب از نظر همگامی با قلم خوشنویسی، تأثیرات اوضاع سیاسی-اجتماعی زمان مصورسازی می‌تواند زمینه‌ساز تحلیل‌های ژرف‌تری باشد.

منابع

- آدامووا، آدل تیگرانوا و گیوزالبان، لئون تیگرانویچ. (۱۳۸۳). *نگاره‌های شاهنامه* (ترجمه زهره فیضی) (چاپ اول). تهران: سازمان چاپ و انتشارات فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- آژند، یعقوب. (۱۳۸۷). *مکتب نگارگری شیراز*. تهران: فرهنگستان هنر.
- اقبال آشتیانی، عباس. (۱۳۸۸). *تاریخ ایران پس از اسلام*. تهران: انتشارات الهام.
- بهروزی‌پور، حسین و قاضی‌زاده، خشایار. (۱۳۹۹). بازجست ویژگی‌های مکتب نگارگری شیراز در نگارگری دوره آل اینجو و آل مظفر و تأثیر آن بر هنر نگارگری ایران. *فصلنامه مطالعات باستان‌شناسی پارسه*، ۴ (۱۳)، صص. ۱۴۰-۱۵۱.
- پاکباز، رویین. (۱۳۸۴). *نقاشی ایران از دیرباز تا امروز*. تهران: انتشارات زرین و سیمین.
- کن‌بای، شیلا. (۱۳۸۹). *نقاشی ایرانی* (ترجمه مهدی حسینی). تهران: انتشارات دانشگاه هنر.
- گری، بازل. (۱۳۸۴). *نقاشی ایرانی* (ترجمه عربعلی شروه). تهران: انتشارات دنیای نو.
- محمدی خشوئی، مهناز و فرخ‌فر، فرزانه. (۱۳۹۵). تأثیر اوضاع سیاسی و اجتماعی دوره آل مظفر بر مصورسازی شاهنامه، مطالعه موردی: مجلس نبرد رستم و سهراب. *فصلنامه پژوهش هنر*، ۶ (۱۱)، صص. ۲۳-۱۱.
- هال، جیمز. (۱۳۸۰). *فرهنگ نگاره‌های نمادها در هنر شرق و غرب*، (ترجمه رقیه بهزادی)، تهران: فرهنگ معاصر.
- Loukonine, V. (1996). *Persian Art*. USA: Published by Parkstone, Aurora, Bournemouth.
- Simpson, M.Sh. (2000). *A Reconstruction and Preliminary Account of the 1341 Shahnama. Persian Painting from Mongol to Qajar*. Ed. Robert Hillenbrand, London: tauris.
- Stchoukine, I. (1936). *La Peinture iranienne sous les derniers Abbasides et les ilkhans*. Bruges.
- Titely, N.M. (1983). *Persian miniature Painting and its influence on the art of turkey and India*. London: British Library.
- Wright, Elaine. (2012). *the Look of the Book MANUSCRIPT PRODUCTION IN SHIRAZ*. Dublin: Chester Beatty Library.

